

mr

MENNESKERETTIGHETSMAGASINET

nr 2. 2002

Ь ПЫТ
ОРЕ Р

RETTSLØS

TSJETSJENIA

Demonstrasjon i Oslo under
Putins besøk til Norge 12 november 2002

DEN NORSKE HELSINGFORSKOMITÉ

Leder

Land og områder som tidligere var en del av Sovjetunionen kommer stadig mer i fokus. Kampen mot internasjonal terrorisme har medført at USA og andre vestlige stater har militærbaser i flere land i Sentral-Asia. Norske soldater som deltar i den amerikanske operasjonen "Enduring Freedom" i Afghanistan, har base i Kirgisistan. Men til tross for det økte fokuset er repubblikkene i Kaukasus og Sentral-Asia stort sett ukjente for nordmenn flest. En sørgelig konsekvens av 50-års jernteppe og isolasjon under kommunismen.

Territoriet til det tidligere Sovjetunionen er nå oppdelt i mange uavhengige stater. Den dominerende makten er Den russiske føderasjonen (Russland), som spiller en lederrolle i Samveldet av uavhengige stater (SUS). Men flere av de tidligere sovjetrepublikkene står i opposisjon til Russland i viktige spørsmål og ønsker å definere sin egen vei. Usbekistan og Georgia er eksempler.

Russland opplever også indre spenninger der enkelte regioner ønsker seg mer selvstyre eller uavhengighet. Det mest alvorlige eksempelet er i Tsjetsjenia der det på fjerde året pågår krigshandlinger mellom russiske føderale styrker og tsjetsjenske opprørere med massive brudd på menneskerettighetene som resultatet. De russiske myndighetene har vist liten vilje til å finne politiske løsninger på konflikten.

Årene etter unionsoppløsning har vært problematiske for mange av de tidligere sovjetrepublikkene. Selv om landene er meget forskjellige både når det gjelder geografi, språk og kultur, har de det til felles at det er sterke spenninger mellom sentralmakten og enkelte områder som ønsker selvstyre eller uavhengighet. Mange av republikkene søker å finne sin identitet ved å lete frem egen historie og kulturelle arv, og det kan gjøre situasjonen vanskelig for minoritetene.

Republikkene bærer på en tung autoritær arv fra Sovjettiden med mangel på demokratiske tradisjoner og rettsstat. De nye makthaverne har i stor grad sin bakgrunn i den gamle kommunistiske eliten. Organisasjons-, religions- og ytringsfrihet har mange steder dårlige kår. I tillegg er det høy arbeidsledighet og en vanskelig økonomisk og sosial situasjon.

De siste årene, og ikke minst etter 11 september 2001, er det blitt mer kontakt mellom de tidligere sovjetrepublikkene og Vesten. Aktører som USA, EU, FN og Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa (OSSE) spiller viktig rolle. Men ofte skorter det på vilje til å kritisere myndighetene for brudd på menneskerettighetene og å kreve høyere standarder. Det er viktig at Vesten og de internasjonale organisasjonene ikke bare fokuserer på militær sikkerhet og økonomi, men at de også stiller krav til demokratiske og menneskerettslige reformer. Og det er avgjørende at de koordinerer sin innsats på disse områdene. Også i forhold til Russland. Når alt kommer til alt er en fredelig utvikling avhengig av at demokratiske spilleregler følges og at menneskerettighetene respekteres.

Helsingforskomiteen og andre internasjonale menneskerettighetsorganisasjoner ser det som sin oppgave å utvikle samarbeid med og støtte de ikke-statlige miljøene som finnes. For også her kan vi se betydelig vekst i det sivile samfunnet, selv om arbeidsvilkårene er vanskelige. Vi skal følge med og benytte de muligheter vi har til å si ifra.

Ansvarlig redaktør

Innhold

Fra vondt til verre i Sentral-Asia	Side 2
Etnisk krig - Forfølgelse av tsjetsjenere i Den russiske føderasjon	Side 6
Stopp krigen i Tsjetsjenia!	Side 8
- For å få større slagkraft Intervju med Maria Dahle, leder for Menneskerettighetshuset i Oslo	Side 9
Så er det på tide å ta fatt igjen	Side 12
"Det var deilig å være nøytral, det var deilig å våkne for første gang uten en historie å fortelle" Om drama på menneskerettighetsskole	Side 14
Balkans ødelagte kulturarv	Side 18
Tyrkia hva nå?	Side 19
De kurdiske områdene	Side 21

Fra vondt til verre i Sentral-Asia

Tekst: Gunnar M. Karlsen

Utviklingen i de tidligere sovjetiske republikkene i Sentral-Asia har gått fra vondt til verre de siste årene. Etter optimisme og håp om demokrati og økonomisk utvikling på begynnelsen av 1990-tallet, har det de siste årene gått i motsatt retning i Usbekistan, Kasakhstan, Kirgisistan og Tadsjikistan. Den siste republikken i regionen, Turkmenistan, har aldri startet demokratiske reformer og er fullstendig dominert av den sittende presidenten og hans familie.

Samtidig har regionen fått økt betydning for Vesten. Dette skyldes både store naturressurser og Sentral-Asias strategiske betydning for den internasjonale kampen mot terrorisme etter 11. september 2001. USA og dets allierte startet høsten 2001 en omfattende militæraksjon mot det daværende Taliban-regimet i Afghanistan, og landene i Sentral-Asia ble viktige medlemmer i koalisjonen mot terrorisme. Flere vestlige militærbaser er blitt etablert på deres territorier. Også Norge har nå et militært nærvær i Sentral-Asia.

Med økt fokus kommer mer informasjon om problemene frem. Alle statene sliter med en tung autoritær arv fra Sovjetunionen. Bortsett fra i Kirgisistan, har alle de sittende presidentene sin bakgrunn i lederskapet i de gamle kommunistpartiene under Sovjettiden. Privatisering innebærer ofte at lukrative statsbedrifter blir overført til presidentenes familier eller nære støttespillere. Presidentene tolererer ingen reell politisk opposisjon, og heller ingen åpen politisk debatt. Mediene er i stor grad under myndighetenes kontroll.

Vi finner tungrodd, korrupte byråkratier som mer hemmer enn fremmer ny virksomhet. Og et politi og et rettsvesen som ofte ser gjennom fingrene med organisert kriminalitet, mens de deltar i undertrykkelsen av fredelig politisk opposisjon og uavhengig religiøs aktivitet. Landene sliter med økologiske problemer, ensidig jordbruk, knapphet på vann og umoderne og lite produktiv industri. Levestandarden har falt dramatisk mange steder som resultat av

sammenbruddet i det handelssystemet regionen var en del av under Sovjettiden.

Bildet inneholder med andre ord mange trekk som kan lede til væpnede konflikter, som vi allerede har sett eksempler på i Tadsjikistan, Usbekistan og Kirgisistan. Undertrykkende regimer, økende fattigdom, stor arbeidsløshet, omfattende organisert kriminalitet (narkotika, våpen- og menneskesmugling), manglende samarbeid mellom statene og etablering av religiøst funderte geriljabevegelser er faktorer som får røde varselampene til å blinke i vestlige hovedsteder.

Økt vestlig engasjement

Militært og økonomisk samarbeid mellom statene i Sentral-Asia og særlig USA og EU har økt kraftig det siste året. Men slikt samarbeid vil ikke nødvendigvis føre til en mer positiv utvikling. Krav om demokratiske og menneskerettslige reformer må være en sentral del i de nye strategiene som nå blir utarbeidet i Vesten. Og de ulike aktørene må koordinere sin innsats, særlig gjelder dette USA, EU og Russland. Mellomstatlige organisasjoner som FN og Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa (OSSE) har en viktig rolle å spille. Men til syvende og sist er det de tunge økonomiske aktørene som avgjør om regimene tar hensyn til reformkravene.

Særlig i Kasakhstan og Kirgisistan finnes det aktive ikke-statlige organisasjoner, som spiller en viktig rolle i å fremme reformer. Men deres arbeidsvilkår er vanskelige og risikofylte. I Usbekistan er undertrykkelsen sterkere, og flere menneskerettsaktivister er blitt drept eller har måttet flykte fra landet.

Ikke-statlige organisasjoner fra regionen uttrykker bekymring for at den økende pengestrømmen fra Vesten til de sittende regimene vil bidra til å gjøre de rike rikere uten at det blir noe varig utviklingseffekt for samfunnet. På et seminar i regi av Helsingforskomiteen og Norsk utenrikspolitisk institutt (NUPI) 8

Helsingforskomiteen støtter menneskerettsorganisasjoner og rettshjelpsprosjekter i Kasakhstan, Usbekistan og Kirgisistan

Komiteen har vært på flere faktareiser, blant annet i samarbeid med Human Rights Watch og OSSEs kontor for demokrati og menneskerettigheter (ODIHR). I samarbeid med ODIHR utgir komiteen læreboken "Menneskerettigheter en innføring" på russisk, som vil bli brukt i Sentral-Asia.

november 2002, uttrykte blant annet lederen for det kirgisiske byrået for menneskerettigheter en slik bekymring. Natalia Ablova leder en av de viktigste ikke-statlige menneskerettighetsorganisasjonene i Kirgisistan, og understreket at for menneskerettighetsarbeid i Kirgisistan er nå en av de viktigste oppgavene å følge de nye pengestrømmene og dokumentere hvordan pengene fra Vesten blir brukt.

Det finnes liten tradisjon å bygge på når det gjelder å etablere reelt demokrati og rettsstat. OSSE utviklet under det norske formannskapet i 1999 en såkalt "balansert tilnærming", hvor hjelp til å utvikle økonomi, løse miljøproblemer og styrke det regionale samarbeidet om sikkerhet er viktige komponenter. I den første fasen av OSSEs tilstedeværelse i regionen, la en mest vekt på den menneskelige dimensjonen (demokrati og menneskerettigheter). Dette førte etter hvert til sterk motstand fra regimene, som ikke følte at de fikk noe håndfast igjen for å være en del av organisasjonen. Tvert imot ble de til slutt utsatt for kritikk og kontroll.

Tankegangen er nå at OSSE og andre internasjonale aktører må bruke så vel "gulrot" som "pisk". Helsingfors-

komiteen og andre menneskerettighetsorganisasjoner har vært skeptiske til denne tilnærmingen, fordi en frykter at det vil resultere i at innsatsen for å fremme demokrati og menneskerettigheter vil bli svekket. Etter at Usbekistan, Kirgisistan og Tadsjikistan er blitt viktige medlemmer i koalisjonen mot terrorisme, er faren for at USA og EU vil tone ned kravene om demokratiske reformer blitt enda større. Det er sterk vestlig tradisjon for å satse på å beholde et godt forhold til undertrykkende regimer når strategiske interesser tilsier det.

Men i Sentral-Asia, som andre steder, vil dette være en kortsiktig og lite vellykket strategi. Demokratiske reformer, stopp i undertrykkingen av fredelig politisk opposisjon og forfølgelse av uavhengige religiøse organisasjoner og miljøer er avgjørende for fremtidig stabilitet. Ingen steder er dette tydeligere enn i Usbekistan, som er et nøkkelland i regionen. Både i kraft av sin beliggenhet, sitt folketall (det største i regionen) og sine politiske ambisjoner.

Undertrykkelse skaper ustabilitet

Etter en serie bombeeksplosjoner i Tsjkent 16 februar 1999, intensiverte myndighetene i Usbekistan forføl-

gelsen av personer med tilknytning til det ikke-offisielle islam. De har argumentert for at for å bevare stabilitet og sikkerhet må de slå hardt ned på terrorisme og religiøs fundamentalisme. President Islam Karimov har også kommet med oppsiktsvekkende utsagn om nødvendigheten av å henrette terroristene.

Etter at den internasjonale kampen mot terrorisme ble lansert høsten 2001, har Usbekistan til en viss grad lyktes med å få internasjonal aksept for at landet er truet av islamsk ekstremisme, representert av grupper som Usbekistans uavhengige bevegelse (IMU) og Hizb ut-Tahrir.

Da Usbekistan ble uavhengig, videreførte maktøverne de sovjetiske metodene for å kontrollere og undertrykke religiøs tro og praksis. Religiøse ledere blir strengt kontrollert av staten og all religiøs praksis skal godkjennes av myndighetene.

Under glasnost-perioden, ble religionen i økende grad sett på som en mobiliserende kraft. Etter at de kommunistiske lederne først hadde kvittet seg med sine politiske rivaler, fokuserte de på andre elementer i samfunnet

som kunne true deres maktposisjon. De motarbeidet og fengslet dynamiske og populære imamer, muslimske ledere som ønsket å innføre islamsk lov, ledere som nektet å prise presidentens styre i religiøse sammenhenger og statsautoriserte imamer som nektet å spionere på sine kolleger.

Uavhengige imamer eller tilhengere av "wahhabisme" ble omtalt som en trussel mot landets stabilitet. Myndighetene stod bak "forsvininger" og arrestasjoner. I 1997-98 startet forfølgelsen av uavhengige islamske grupper for alvor. I tillegg til lederne, ble nå unge menn som hørte på deres taler eller leste deres pamfletter arrestert. Utstrakt bruk av planting av bevismateriale som narkotika eller kuler var vanlig.

Hundrevis, ja kanskje tusenvis, ble arrestert på denne tiden, særlig i Ferghana-dalen.

"Unge menn med skjegg og kvinner med hodeklær ble utvist fra universitetene. Nye restriktive lover forbød misjonering og innskrenket organisasjonsfriheten."

Den religiøse forfølgelsen startet lenge før bombeeksplosjonene i Tasjkent i februar 1999. Men etter disse terroranslagene ble forfølgelsen intensivert. Tusener ble arrestert og nye grupper kom i myndighetenes søkelys. IMU, som ikke er en religiøst motivert gruppe men en opprørsarmé, ble beskrevet som et eksempel på militante islamske bevegelser. Medlemmer av det ikke-voldelige partiet Hizb ut-Tahrir ble også i økende grad forfulgt. Partiet har som hovedmål å etablere en islamsk stat i hele Sentral-Asia, og har eksistert siden midten av 1990-tallet. Tilhengere av dette partiet ble arrestert og torturert, og det er rapportert om flere tilfeller hvor personer har dødd som følge av torturen.

Myndighetene har innført "kollektiv straff" av hele familier, og lokale myn-

digheter har gjeninnført metoder fra Stalin-perioden med å paradere religiøse dissidenter foran sine naboer og beskyldt dem for å være forrædere. De blir så tvunget til å bønnfalle president Karimov om tilgivelse.

Konservative anslag går ut på at minst 7000 muslimer er fengslet i dagens Usbekistan. De er ikke dømt på grunn av vold eller andre kriminelle forhold, men bare fordi de tilhører en religiøs gruppe myndighetene ikke tolererer. De er derfor ikke bare politiske fanger, men religiøst forfulgte.

Med en så omfattende og langvarig forfølgelse bidrar myndighetene til selv å skape opprør og grobunn for ekstremisme. Rekrutteringen til IMU og andre voldelige grupper har økt i takt med at undertrykkelsen har intensivert. Illegal trafikk av narkotika, våpen og menneskesmugling bidrar til å finansiere opprørsbevegelsene.

Vesten ønsker å bidra til å løse sikkerhetsproblemene i Sentral-Asia. Men skal de lykkes er det ikke tilstrekkelig å støtte politiets og militærets innsats mot de kriminelle nettverkene. Vestlige stater og de internasjonale institusjonene må presse regimene til å starte reelle reformer for mer rettferdige, åpne og demokratiske samfunn. Statlig undertrykkelse og vanstyre er blant de viktigste kildene til ustabilitet og konflikt i regionen.

Kasakhstan

Befolkning: 15 millioner

Hovedstad: Astana

President: Nursultan Nasarbajev

Språk: kasakisk, russisk

Religion: Islam, russisk ortodoks kristendom og enkelte andre mindre religiøse minoriteter

Levealder: 64 år (menn) og 73 år (kvinner)

Økonomi: olje, ulike metaller, kull, maskiner, kjemikalier, korn, ull, kjøtt

Gjennomsnittsinntekt: 1190 US Dollar

Kirgisistan

Befolkning: 5 millioner

Hovedstad: Bishkek

President: Askar Akajev

Språk: kirgisisk, russisk

Religion: Islam, russisk ortodoks kristendom og enkelte andre mindre religiøse minoriteter

Levealder: 64 år (menn) og 72 år (kvinner)

Økonomi: frukt, grønnsaker, gull, tobakk

Gjennomsnittsinntekt: 270 US Dollar

Tadsjikistan

Befolkning: 6,4 millioner

Hovedstad: Dushanbe

President: Emomali Shairpovich Rahmonov

Språk: tadsjikisk, russisk

Religion: Islam og enkelte andre mindre religiøse minoriteter

Levealder: 61 år (menn) og 67 år (kvinner)

Økonomi: Aluminium, elektrisitet, bomull, frukt, tekstiler

Gjennomsnittsinntekt: 170 US Dollar

Turkmenistan

Befolkning: 5,5 millioner

Hovedstad: Ashgabat

President: Saparmyrat Atayevich Niyazov

Språk: turkmensk, russisk

Religion: Islam og enkelte andre mindre religiøse minoriteter

Levealder: 62 år (menn) og 69 år (kvinner)

Økonomi: olje, gass, tekstiler, bomull

Gjennomsnittsinntekt: 840 US Dollar

Usbekistan

Befolkning: 25 millioner

Hovedstad: Tashkent

President: Islam Abduganijevich Karimov

Språk: usbekisk, russisk, tadsjikisk

Religion: Islam, russisk ortodoks kristendom og enkelte andre mindre religiøse minoriteter

Levealder: 66 år (menn) og 72 år (kvinner)

Økonomi: bomullsdyrking, gull, naturgass, kunstgjødsel, ulike metaller, tekstiler, bilproduksjon

Gjennomsnittsinntekt: 610 US Dollar

Etnisk krig

Forfølgelse av tsjetsjenere i Den russiske føderasjon

Engelsk originaltekst: Aage Borchgrevink Oversettelse og bearbeidelse: Lillian Hjorth

Gisseldramaet i Dubrovka-teateret i Moskva i slutten av oktober, satte den "glemte" krigen i Tsjetsjenia igjen på kartet og skapte stor internasjonal oppmerksomhet. Helsingforskomiteen, som har arbeidet lenge med krisen i Tsjetsjenia, fryktet at gisselaksjonen ville medføre et økt press på tsjetsjenere, både i og utenfor Tsjetsjenia.

På denne bakgrunn reiste Helsingforskomiteens Aage Borchgrevink, Tomasz Wacko og Rune Berglund Steen fra NOAS til Moskva og Ingusjetia i begynnelsen av november. Formålet var å få oppdatert førstehåndsinformasjon om situasjonen i krigsområdene i Tsjetsjenia, forholdene for flyktningene i Ingusjetia, samt å vurdere situasjonen for tsjetsjerne generelt i Den russiske føderasjon. Rapporten fra reisen er nå klar. Nedenfor gjengis konklusjonene. Sitatene som er uthevet er intervjuer med flyktninger som delegasjonen møtte på reisen.

Tsjetsjenia

Krigen i Tsjetsjenia er den verste menneskerettighetskrisen i Europa i dag. Konflikten pågår for fullt med anslagsvis 10 drepte hver eneste dag (Human Rights Watch). Den russiske menneskerettighetsorganisasjonen Memorial anslår at antall drepte sivile gjennom de tre årene krigen har rast er på rundt 20 000, mens antallet forsvunne er på minst 2000. Soldatmødreorganisasjonene anslår tap blant de russiske føderale troppene til mer enn 10 000 døde, mens antallet forsvunne, kidnappede eller tilfangetatte soldater sannsynligvis ligger rundt 2000. De russiske myndighetenes vilje til å finne en fredelig løsning på konflikten, synes ikke-eksisterende. Likeledes deres evne til å etablere stabilitet og orden. På denne bakgrunn er det meget vanskelig å se en nært forestående og farbar vei ut av den nåværende krisen i Tsjetsjenia.

En 36 år gammel flyktning i Ingusjetia fortalte oss denne historien om hva som skjedde mens han reiste tilbake til Tsjetsjenia for å delta i sin onkels begravelse, november 2002:

"Jeg dro tilbake til Chechen Aul (i Tsjetsjenia red.) for å være med i begravelsen til min onkel. De føderale soldatene kom tidlig på morgenen 1 november. De omringet landsbyen og gikk fra hus til hus. Klokken fire om morgenen stormet soldatene inn i huset til naboen min og banket opp to brødre som bodde der, Ismail (25 år) og Iza Gazimov (32). Deretter ble de skutt, en i øyet og en i øret. De ble drept begge to. Det var ingen grunn til å drepe dem. De drev en liten forretning med brukt aluminium. Huset deres var det siste i gaten, liggende litt for seg selv nær elven. Kanskje det var derfor soldatene var så brutale. Etterpå fikk alle i landsbyen beskjed om å holde seg inne. En gutt gikk ut i løpet av dagen for å reparere en oljetank som lakk. Han ble skutt og drept utenfor huset sitt. Han het Akhmat og var 18 eller 19 år. Jeg vet ikke hvem soldatene var, de hadde skjult skiltene på bilene sine. Den neste dagen kom tsjetsjenske politimenn fra Grozny og aksjonen var ikke lenger så brutal. Den dagen ble jeg

arrestert under begravelsen til min onkel. Jeg ble forhørt i mange timer. De kjørte meg til en leir noen kilometer unna landsbyen, tok fra meg dokumentene mine og spurte om jeg hadde en mini fabrikk (for å produsere bensin) og om jeg kjente noen tsjetsjenske geriljakrigere. Før jeg fikk tilbake dokumentene mine, måtte jeg underskrive et papir på at jeg ikke hadde noe å klage på behandlingen jeg fikk. Mange ble arrestert og jeg var heldig som ikke ble banket opp. Soldatene dro den 5 november og jeg returnerte til Ingusjetia samme dag.

De mange og alvorlige menneskerettighetsbruddene i Tsjetsjenia er veldokumenterte og velkjente. Utenomrettslige henrettelser, sivile tap på grunn av vilkårlig våpenbruk, tortur, kidnapping, plyndring og ødeleggelse, er noen av de mange forbrytelser som begås av de russiske føderale styrkene, irregulære tsjetsjenske grupperinger og kriminelle bander. Det lovløse samfunnet som har vokst frem er basert på at straffriheten rå. I Tsjetsjenia blir overgripere hverken tiltalt eller straffet. I midten av desember 2002 synes ingen bedring i sikte. De virkemidlene som er introdusert av føderale myndigheter for å redusere antall

Tsjetsjenske barn i flyktningleir i Ingusjetia, november 2002. Foto: Tomasz Wacko

Moskevittene legger fremdeles blomster forran Dubrovkateateret i Moskva etter gisselaksjonen i Oktober. Foto: Tomasz Wacko

overgrep ved militære operasjoner har ikke vært effektive. Etter gisseltagningen i Moskva, har den økede militære aktiviteten i Tsjetsjenia tvært i mot resultert i nye forbrytelser mot sivilbefolkningen.

Ingusjetia

Situasjonen for de internt fordrevne flyktingene i Ingusjetia gir grunn til alvorlig bekymring. I forsøket på å gjennomføre en massiv tilbakevending av flyktinger (til Tsjetsjenia (red)*.) anvendes brutale virkemidler: trusler, ødeleggelse av eiendom, vold og hindring i den humanitære hjelpen til å nå frem.

En tsjetsjensk kvinne i flyktingleir i Ingusjetia 2002 fortalte denne historien:

"I går fant barna en trotili (små eksplosiver) på bakken og begynte å leke med den. Det var veldig farlig. Soldatene hadde bare hevet trotilien inn i leiren. De tar ikke hensyn til noe! De skyter om natten og lusker rundt tellene med lykter, bare for å gjøre oss enda mer nervøse. Dette er soldater fra den 58 armé, som hovedsakelig består av Øssetinere som er kjent for sin råskap i Tsjetsjenia. La meg fortelle deg hvorfor jeg er redd for dem. Etter at huset mitt ble bombet i 1999, måtte jeg samle opp restene av barnet mitt med mine egne hender. Jeg flyktet fra krigen fordi jeg ikke kunne utstå synet av en føderal uniform, men nå har krigen kommet hit også".

Videre er det grunn til å tro at det eksisterer en pågående kampanje for å fjerne ledere for de internt fordrevne flyktingene, illustrert gjennom bortføringen av Adam Arsamikov og forsøk på å bortføre Imran Ezhiyev. Menneskerettighetsaktivister og deres familier har blitt drept, bortført og torturert. Mønsteret sprer seg nå til Ingusjetia. Man kan likeledes se en økning i de føderale myndig-

hetenes militære aktiviteter i Ingusjetia, inkludert såkalte "opprensningsaksjoner" ("sweep" operations). Det foregår en regionalisering av konflikten i Tsjetsjenia som truer naboregionene.

En 42 år gammel mann fortalte denne historien om en opprensningsaksjon i landsbyen Arshty i det sørlige Ingusjetia rundt 25 oktober 2002:

"Min mor oppholdt seg i mine slektingers hus sammen med sin søster, det vil si min tante. De er gamle kvinner, født i 1930 og 1934. Det var bare de to som var hjemme. Så kom soldatene og endevendte absolutt hele huset. De så etter penger. De tok med seg en kassettpiller og noen kassetter. Ifølge min mor var det ingenting annet å ta. Jeg vet ikke hvorfor de føderale soldatene kom eller om de tok folk med seg. De robbet de andre husene også. Den neste dagen kom ingusjetiske politimenn til landsbyen og plyndringen stoppet. Min tante og de andre rapporterte om hva som var blitt stjålet, men jeg tror ikke at de noen gang får tilbake sine eiendeler."

Den russiske Føderasjonen

Forholdene for tsjetsjenerne i Den russiske føderasjonen er forverret. En ny bølge av voldshendelser og forfølgelse er rapportert etter gisselaksjonen i Moskva. Det finnes mange eksempler på forfølgelse og vold på etnisk grunnlag både fra politiet og andre myndighetsorganer.

Tsjetsjenerne som ikke har permanent bosettingstillatelse er i størst fare for å bli ofre for forfølgelse. Tsjetsjenerne uten permanent bosettingstillatelse i områder utenfor Tsjetsjenia, har derfor krav på asyl i andre land. Tsjetsjenerne med permanent bosettingstillatelse, må få en individuell og grundig vurdering av sine asylsøknader på grunn av den meget

vanskelige situasjonen for tsjetsjenerne generelt i Den russiske føderasjonen. Konflikten etniske aspekt har resultert i en generell forfølgelse av tsjetsjenerne over hele Russland. I praksis har "anti-terrorist"-operasjonen resultert i en generell forfølgelse av en etnisk gruppe.

Krigen i Tsjetsjenia har implikasjoner for den regionale sikkerhetssituasjonen og medfører massive brudd på menneskerettighetene. Konflikten kan dermed ikke ifølge internasjonal lov vurderes som en intern sak for Den russiske føderasjonen. Dette til tross: den internasjonale reaksjonen på konflikten i Tsjetsjenia har forstummet, og spesielt tydelig er dette etter 11 september 2001. FN har ikke fått tillatelse til å sende inn menneskerettighets-rapportører til Tsjetsjenia, noe som FNs resolusjoner i 2000 og 2001 ga mandat til.

OSSEs representasjon i Tsjetsjenia (OSCE Assistance Group) er liten og har i liten grad utført sitt menneskerettighetsmandat. Europarådet, spesielt gjennom Parlamentarikerforsamlingen, fortsetter å være den internasjonale institusjonen som er mest involvert i krisen, mens Den europeiske menneskerettighetsdomstolen fremdeles ikke har hatt mulighet til å behandle klagesaker fra Tsjetsjenia eller gitt ofre og vitner noen form for beskyttelse.

Gitt at konflikten i Tsjetsjenia er fastlåst, er press utenfra mer nødvendig enn noen gang før: for å bryte den onde sirkelen og få en slutt på krisen. Menneskerettighetsovergrepene er velkjente og veldokumentert. Det internasjonale samfunn må beskytte de lokale menneskerettighetsforkjempere og arbeide aktivt for at overgrep stanses og straffes.

* De nye ingusjetiske myndighetene, i samarbeid med russiske føderale myndigheter vil at flyktingene skal dra tilbake til Tsjetsjenia. Flyktingene vil da ikke lenger være et levende "bevis" på en konflikt i Tsjetsjenia som de russiske føderale myndigheter hevder å ha under kontroll.

Demonstrasjon i Oslo under
Putins besøk til Norge 12 november 2002

Stopp krigen i Tsjetsjenia!

Foto: Lillian Hjorth

I forbindelse med Vladimir Putins besøk til Norge 12 november 2002, organiserte Kirkens Nødhjelp, Amnesty International Norge, Støttegruppen for Tsjetsjenia og Den norske Helsingforskomité en demonstrasjon utenfor regjeringsbygningen med disse parolene: "Stopp krigen i Tsjetsjenia" og "Stopp torturen i Russland". Generalsekretær Bjørn Engesland holdt appell.

Rundt 200 mennesker hadde møtt opp for å delta i demonstrasjonen. Det var et stort politioppbud, men det kom aldri til noen optøyer. Alt gikk fredelig for seg. Politiet holdt demonstrantene på behørig avstand fra kor-tesjen med den russiske presidenten.

- For å få større slagkraft

Tekst: Lillian Hjorth

“Menneskerettighetshuset” så dagens lys i Oslo i 1989. Ideen var at dersom mange små menneskerettighetsorganisasjoner ble samlet, for å dele på utgifter, for å samarbeide og dra nytte av hverandres kompetanse, ville organisasjonene bli sterkere, mer synlige og få større slagkraft! At “huset” har vært en suksess, er det liten tvil om og i 1999 kom det til et menneskerettighetshus også i Bergen (Raftohuset). Men det kanskje viktigste har skjedd i utlandet. I løpet av de tretten år som har gått, har det kommet til menneskerettighetshus i Warszawa (Polen), Moskva (Russland), Tirana (Albania) og Sarajevo (Bosnia Hercegovina). Og nå kan daglig leder Maria Dahle, fortelle at det neste menneskerettighetshuset etter all sannsynlighet vil se dagens lys i Afrika, nærmere bestemt i Kenya, en gang på nyåret. Deretter er det planer om hus i Kroatia, Tyrkia og Hviterusland, og kanskje også Uganda og Moldova... men det er litt lengre frem...

Det er mellom 15 og 20 mennesker, fordelt på fem organisasjoner, som har sitt daglige virke i Det norske Menneskerettighetshuset i Urtegata 50 på Grønland i Oslo. Foruten Helsingforskomiteen, holder Norsk PEN, Tibetkomiteen, helsearbeidernes internasjonale menneskerettighetsorganisasjon (International Society for Health og Human Rights - ISHHR) og Stiftelsen Menneskerettighetshuset til her. Og den driftige “sjefen” på “huset”, som holder orden på sivilarbeidere, kopimaskiner og alt som har å gjøre med den institusjonelle infrastrukturen, er Maria Dahle (35). Maria har vært daglig leder for Menneskerettighetshuset i Oslo siden 1994 og leder også Stiftelsen Menneskerettighetshuset, som er en egen organisasjon, hvis formål er å etablere lignende hus i utlandet.

Maria har et lyst og fint kontor oppe i annen etasje. Jeg tar med meg kaffen og notatblokken og slår meg ned på den andre siden av et ryddig skrivebord. Jeg begynner å forklare hvordan jeg tenker intervjuet, at jeg har lyst til å høre mer om Kenya-prosjektet og planene for hus i Hviterusland og Tyrkia....

- Jeg tror det er best vi tar historien fra begynnelsen av jeg, sier Maria vennlig, men bestemt, og starter med å fortelle om økningen i antall menneskerettighetsorganisasjonene de siste tre tiårene. Jeg forstår raskt at husets historie er tett sammenvevd med en internasjonal utvikling der veksten av det sivile samfunn er helt vesentlig. – Jeg skal finne noen tall til deg, som kan illustrere dette, sier Maria, og løper for å hente statistikk og bøker.

Hun kommer raskt inn igjen, sier at Borghild (prosjektleder (red.)) skal finne det frem til meg, og fortsetter der hun slapp. Statistikk jeg senere fikk illustrerer godt Maria sitt poeng: Veksten i de ikke-statlige organisasjonene i alle deler av verden har vært enorm fra 1970 tallet og opp til i dag. Noen eksempler: I Frankrike ble det etablert 50 til 60 000 nye organisasjoner per år

på 1980 og 90-tallet. Over 23 000 ikke-statlige organisasjoner ble etablert i Ungarn i perioden 1989-1993 og mer enn 100 000 har sett dagens lys i Russland de siste ti år.

– Også i Norge på 70 og 80 tallet ble det etablert mange menneskerettighetsorganisasjoner, fortsetter Maria. Enkelte visjonære personer sentralt i miljøet, deriblant Stein Ivar Aarsæther (nåværende styreleder i Helsingforskomiteen (red.)) mente at organisasjonene burde samles under samme tak. Dermed var ideen om et “menneskerettighetshus” født. Dette var mennesker med “buisness-bakgrunn”, men som samtidig var engasjert i internasjonalt solidaritetsarbeid. Tanken var at dersom flere organisasjoner deler på utgifter og kompetanse, kunne de drive mer effektivt, lære av hverandre, koordinere seg, og til sammen utgjøre en mer synlig og

Menneskerettighetshuset på Grønland i Oslo.

Foto: Lillian Hjorth

Maria Dahle

I 2000 fikk "Menneskerettighets huset" et eget kapittel i Regjeringens "Handlingsplan for menneskerettigheter". Norske myndigheter har dermed gitt sterke signaler om å delta i prosessen med å etablere nye menneskerettighetshus og finansiere prosjekter i regi av organisasjonene i husene.

Det å motarbeide og endog ta livet av journalister og menneskerettighetsforkjempere, er lyssky virksomhet som gjøres best i mørket. Et menneskerettighetshus gir beskyttelse fordi det synliggjør aktivitetene bedre i samfunnet.

sterkere stemme overfor myndigheter og opinion både i inn- og utland. - Knut Kloster Junior kjøpte dette huset, sier Maria og brer ut armene. - Og lokaliseringen her i Urtegata på Grønland var jo glimrende! Huset var en gave til menneskerettighetsmiljøet.

Huset ble formelt åpnet 18 oktober 1989 og ble raskt et levende hus som levde etter prinsippet om kommunikasjon, samarbeid og felles aksjoner. Noen organisasjoner har med tiden forsvunnet og nye kommet til, men Menneskerettighetshuset har bestått som en ramme om fellesskapet.

- Huset fikk raskt besøk av gjester fra utlandet, det sørget organisasjonene med internasjonale nettverk for. På begynnelsen av 80-tallet kom Helsingforskomiteens kollegaer fra Russland og Polen til Oslo. De ble begeistret for konseptet og ville etablere menneskerettighetshus i Moskva og Warsawa. Dermed ble "Stiftelsen Menneskerettighetshuset" etablert. - Så alle initiativene om nye menneskerettighetshus har kommet utenfra, understreker Maria. - Det er viktig at det må være et ønske fra miljøene selv.

- Men hvordan velger dere ut hvilke organisasjoner som skal bli en del av huset, spør jeg og tenker på historier fra utlandet der aktører kaller seg for menneskerettighetsorganisasjoner, men i virkeligheten har en helt annen agenda. Organisasjoner som i realiteten opererer som myndighetenes forlengede arm, og hvis målsetting er å infiltrere menneskerettighetsmiljøene og at virksomheten egentlig er et skalkeskjul for andre aktiviteter...

Maria ser på meg, nikker og blir ivrig etter å forklare. - Når vi vurderer å etablere et menneskerettighetshus, må det selvfølgelig gjøres et skikkelig forarbeid. - Vi snakker med alle: med internasjonale organisasjoner, norske eksperter, journalister og selvfølgelig en rekke lokale aktører og organisasjoner. Vi må sjekke organisasjonene grundig, slik at vi vet at de er seriøse og kan fungere i et felleskap over lengre tid. Ofte har de på forhånd vist interesse for hverandre til samarbeid. Hvis de i tillegg mottar støtte fra anerkjente internasjonale aktører, er dette også et indisium på seriositet.

- Men at det er vanskelig, er ikke til å legge skjul på. På midten av 1990-tallet ytret for eksempel organisasjoner i hovedstedene både i Serbia,

Bosnia-Hercegovina og Kroatia et ønske om å etablere hus, noe som førte til at vi reiste ned for å undersøke. I Serbia kunne vi ane at det eksisterte en fiendtlig holdning mellom flere av organisasjonene, noe av det samme fant vi også i Kroatia. Så det ble Bosnia-Hercegovina vi til slutt satset på. Etter to år med planlegging, åpnet Menneskerettighetshuset i Sarajevo i 1998.

Når jeg spør om Stiftelsen også finansierer driften av organisasjonene, svarer hun negativt og sier at de lokale organisasjonene har sin egen funding. - "Stiftelsen" kommer inn som en koordinator i prosjektet og lobber for å skaffe penger til huset. Så langt har det norske Utenriksdepartementet støttet oss finansielt hele veien. Huset blir så en gave til de lokale samarbeidspartnerne. Men etter at huset er på plass, overtar organisasjonene ansvaret for å skaffe midler til den daglige drift. Erfaringene viser at i alle landene er det å bli en del av et menneskerettighetshus en besparelse for organisasjonene.

- Bortsett fra den finansielle biten er den viktigste synergi-effekten av et menneskerettighetshus at menneskerettighetsmiljøet blir styrket nasjonalt. Ofte har organisasjonene lokale kontorer rundt omkring i landet som blir styrket ved å få et sterkere "sentrum" å forhold seg til. Huset bidrar også til "nettverksbygging" ved at miljøer blir klar over hverandre og tar kontakt både nasjonalt og internasjonalt, - ofte blir huset et "kraftsentrum" der viktige og spennende ting skjer.

- Og så er det selvfølgelig mange konkrete oppgaver som organisasjonene gjør i felleskap, som for eksempel fri rettshjelp til ofre for menneskerettighetsbrudd. Etter den offisielle åpningen av Menneskerettighetshuset i Sarajevo for fire år siden har mer enn 20 000 personer fått hjelp. Hver eneste dag kommer det mennesker til huset. Det kan være journalister som har vært ofre for overgrep under og etter krigene, og det kan være flyktninger som trenger bistand til å få tilbake sine eiendommer. Vi ser at arbeidet med fri rettshjelp skifter karakter fra land til land, fortsetter hun. - På menneskerettighetshuset i Moskva er det i dag mange soldatmødre utenfor kontoret som håper på hjelp til å få vite noe om sønnene sine. Uttallige er de unge gutter og menn som er blitt innkalt til militærtjeneste, kanskje til krigen i Tsjetsjenia, og som familien

Aktivister i Kenya som snart får sitt eget Menneskerettighetshus i Nairobi. Foto: Maria Dahle

ikke har fått brev fra eller informasjon om på veldig lang tid.

- Dessuten, sier Maria, er det et aspekt som ingen av oss tenkte på i starten, men som etter hvert har vist seg å være en viktig effekt av et "Menneskerettighetshus". Menneskenes sikkerhet har økt! Menneskerettighetsarbeid er i mange land risikofyllt. Det å si fra om overgrep er farlig fordi det som regel innebærer kritikk av myndighetene eller andre aktører som oppfatter det slik at deres interesser blir motarbeidet. Mange menneskerettighetsforkjempere blir forfulgt og trakassert, noen blir drept og atter andre bare "forsvinner". Gjennom et "menneskerettighetshus" får aktivistene et internasjonalt nettverk, de blir mer synlig i samfunnet, og får dermed, paradoksalt nok, ekstra beskyttelse. Det å motarbeide og endog ta livet av journalister og menneskerettighetsforkjempere, er lyssky virksomhet som gjøres best i mørket. Et menneskerettighetshus gir beskyttelse fordi det synliggjør aktivitetene bedre i samfunnet.

- Hva så med Kenya, spør jeg endelig. Tiden begynner å bli knapp og vi har pratet lenge allerede. - Kenya blir en milepæl for oss! utbryter Maria begeistret. - I motsetning til etableringen av de andre husene, var det Utenriksdepartementet denne gangen som kom til oss og spurte om vi kunne vurdere muligheten av å etablere et Menneskerettighetshus i Nairobi. Og det er en spennende forhistorie:

Norge ble jo kastet ut av Kenya i 1990 fordi norske myndigheter åpenlyst hadde støttet de demokratiske opposisjonelle kreftene i landet som arbeidet aktivt mot president Daniel Arap Moi's diktatur. Og da den mest kjente opposisjonelle Koigi Wa Wamwere fikk politisk asyl i Norge var kokepunktet nådd og kroken satt på døra for den norske

ambassaden i Nairobi. Men norske myndigheter ville ikke avslutte sitt engasjement i landet, og begynte å se seg om etter alternative måter å arbeide på, frem til ambassaden ble gjenåpnet i 1997. En mulig nøkkel ble å spille på og utvikle det sivile samfunn. Og her kom vi inn!

- Dette har hittil vært den største utfordringen for oss. Om Kenya hadde vi mindre kunnskap, og måtte derfor bruke andre eksperter. Via Institutt for Menneskerettigheter og Bård Anders Andreassen, ekspert på Øst-Afrika, og Halvor Aschjem fra Kirkens Nødhjelp - fikk vi de "døråpnerne" vi trengte. - Og vi fant et sterkt og meget velutviklet sivil samfunn! Like fullt konkluderte vi at det var et behov for et menneskerettighetshus også her. Organisasjonene i Kenya sliter nemlig med de samme problemene som de gjør i Tirana, Moskva, Warsawa og de andre stedene: De har for få ressurser, de trenger en større grad av stabilitet og langsiktighet i sitt arbeid, og i likhet med organisasjoner i andre fattige land arbeider de med oppgaver som staten egentlig burde ha tatt seg av. I Afrika er det et større fokus på sosiale og økonomiske rettigheter som retten til mat, utdanning og ikke minst til helse. Uttallige organisasjoner arbeider i forhold til AIDS-epidemien som representerer et enormt problem, og der de statlige myndighetene ikke på langt nær gjør nok.

- Hittil er det 7 organisasjoner, som representerer et bredt spekter av oppgaver, som er tilknyttet Menneskerettighetshuset i Nairobi. Hvis alt går som det skal, settes det første spadestikket i jorda en gang til neste år. Nesten alt er på plass, men bare nesten. Vi avventer presidentvalget nå i desember. I ustabile regimer som Kenya kan vi ofte se at det skjer en opptrapping av volden, både i samfunnet generelt og mot opposisjonelle og menneskerettighetsforkjempere i forkant av valg. På denne bakgrunn vil det være feil tidspunkt å lansere nyheten om huset akkurat nå. Vi venter til forholdene har roet seg ned. Dessuten er ikke finansieringen 100% klar enda...

Her aner jeg for første gang et lite sukk i stemmen til Maria...

- Finansieringen er en annen faktor som gjør at Kenya på mange måter er en milepæl, forklarer hun. - For første gang har vi mange aktører på donorsiden. I tillegg til Utenriksdepartementet, er det flere ambassader og private sponsorer som Ford Foundation som er inne. - Det er bra, men gjør også hele prosessen litt mer komplisert. For de statlige aktørene avventer også utfallet av valget..., men forhåpentligvis er alt på plass på nyåret, vi får vente og se..

Og jeg får enda en bekreftelse på at så mange ting henger sammen når man arbeider med å forandre samfunn, og at store ideer kun lykkes ved hjelp av mye hardt og praktisk arbeid og at man ikke må gi seg i første omgang og kanskje heller ikke i den andre!

Vel overstått 25-års jubileumsfeiring:

Så er det på tide å ta fatt igjen...

Helsingforskomiteens 25 års-jubileum ble en verdig feiring to dager i slutten august med internasjonale konferanser på Hotell Bristol i Oslo, en fotoutstilling med bilder fra Balkan og en festforestilling på Det norske teateret. Rundt 250 gjester fra inn- og utland deltok på arrangementene som markerte årene som var gått siden stiftelsen i 1977. På konferansene og på festforestillingen ble blikket rettet bakover i tid.

Den norske komiteens og hele Helsingforsbevegelsens historie, er en reise i vår nære fortid der ildsjeler og grupper av mennesker har arbeidet mot undertrykking og for mer rettferdige samfunn. Og det er interessant å betrakte fortiden med nåtidens erfaring og kunnskap, særlig når man ser at det nytter. For, som Daniel C. Thomas, forfatter av boken "The Helsinki Effekt", redegjorde for, har menneskerettighetsnormene nedfelt i Helsingforserklæringen (1975), spilt en viktig rolle i demokratiseringsprosessene i øst- og sentral-Europa.

Selv om jubileumsfeiringen ga komiteen en anledning til å se tilbake, var likevel det viktigste fokuset på fremtiden. For som Aftenpostens leder så riktig konkluderer: "Så er det på tide å ta fatt igjen".

Mer om feiringen kan du lese om på www.nhc.no/komiteen/25ar/index.html

"Viktig markering"

Aftenpostens leder 29 august 2002 om Helsingforskomiteens 25-års jubileum

Den norske Helsingforskomité markerte i går sitt 25-årsjubileum med en konferanse om menneskerettighetsarbeidet, og en festforestilling med prisutdelinger i Det Norske Teatret. Det er symbolsk riktig at prisen har fått navn etter Andrej Sakharov, som selv hadde fått Nobels fredspris to år før komiteen ble opprettet. Det er like riktig at den i går ble gitt til en tsjetsjener og en bosnier. For Tsjetsjenia og Bosnia er to av de områder hvor kampen for menneskerettigheter har hatt de vanskeligste kår i perioden etter at det kommunistiske imperiet brøt sammen, hvor det har krevet størst mot å gå inn i denne kampen, og hvor den har kostet flest menneskeliv.

Det er også riktig av den norske regjering å markere betydningen av menneskerettighetsarbeidet på den klare måte den gjorde i går: Utenriksminister Jan Petersen åpnet jubileumskonferansen, og statsminister Kjell Magne Bondevik var til stede under prisutdelingen. Heller ikke i Norge var det alltid like lett å få de aller fremste politikerne til å engasjere seg sterkt og synlig i disse spørsmålene.

"Menneskerettigheter i en verden i forandring" var konferansens tittel, og det er raskt gjort å glemme hvor mye verden har forandret seg siden Helsingforskomiteen ble opprettet. Den tok sitt utgangspunkt i - og sitt navn fra - Helsingfors-erklæringen i 1975, hvor lederne i Europa, USA og Canada forpliktet seg til utstrakt samarbeid både økonomisk og kulturelt, og til dels også politisk.

Det forbløffende var at de sovjetiske ledere sluttet seg til en erklæring hvor de forpliktet seg til å åpne for fri utveksling av idéer. At de innså omfanget av sitt feilgrep, fremgikk av den forfølgelse de straks utsatte sine egne borgere for så snart de forsøkte å bruke erklæringen. I Sovjetunionen gikk det ut over folk som Sakharov og Sergej Kovaljov, og i Tsjekkoslovakia havnet dramatikeren Vaclav Havel i fengsel, mens mange ble drevet i eksil. Situasjonen kom til å endre seg, og kampen for menneskerettighetene ble en av de aller viktigste årsakene til denne forandring. I dag er det flere som husker Sakharov enn Breznev, og det er i fullt samsvar med

de to russernes respektive betydning for Europas historie.

Kommunismens sammenbrudd ble ikke "enden på historien", for å bruke en sterkt villedende tittel på en altfor berømt bok. Det ble heller ikke slutten på kampen for menneskerettighetene. For den må stadig føres, både innenfor og utenfor det geografiske området som var omfattet av konferansen for sikkerhet og samarbeid i Europa. Endog de mest elementære menneskerettigheter krenkes hver eneste dag, i grovere eller mildere grad, i en rekke land, og i mange av dem skjer det som en ren selvfølge. Endog de fylldigste massemedier ville ikke få plass til å omtale mer enn en brøkdel av dem, også om de hadde hatt oversikt. Det er derfor innsatsen må fortsette. Men ved 25-årsdagen er det lov å rette ryggen, ta et tilbakeblikk og tenke over hva som er blitt utrettet siden 1977. Så er det på tide å ta fatt igjen.

Helsingforskomiteens menneskerettighetsskole for flyktingungdom på Nesna

"Med dette faget kan jeg ta disse unge langt bort fra den virkeligheten de er en del av – skape en fiktiv verden hvor noe helt annet skjer, der man er en helt annen. Noen ganger må vi ta tak i virkeligheten slik den er, men det er ikke så farlig, for den er ikke her og nå: – vi er i spill. Ingen dør selv om noen dør der vi har sagt at vårt scenerom er. Vi kan legge fra oss vår egen identitet, la noen andre låne den, eller drømme oss bort. Langt bort, være en annen."

Kristin Jørgensen, dramainstuktør på Helsingforskomiteens menneskerettighetsskole for flyktingungdom på Nesna, september 2002.

"Det var deilig å være nøytral, det var deilig å våkne for første gang uten en historie å fortelle"

Om teaterfaglig arbeid med flyktningungdom og norsk ungdom på menneskerettighetsskole i Nesna, september 2002.

Av Kristin Jørgensen

Kristin Jørgensen, lektor i drama/ teater ved høyskolen i Nesna, svarte "ja takk" når Helsingforskomiteen spurte om hun ville arbeide teaterfaglig med ungdommene som skulle delta på menneskerettighetsskolen i bygda ni dager i september. Av gruppa på tyve var tretten flyktningungdom, med svært kort botid i Norge og med dårlige norskkunnskaper. Syv var enslig mindreårige asylsøkere. Nedenfor kan du lese om hennes erfaringer. (Navnene i artikkelen er endret.)

Drama eller "teater i undervisningen" er et fast element på Helsingforskomiteens menneskerettighetsskoler. Siden 1998 har komiteen organisert rundt 60 slik skoler for ungdom: i Norge, på Balkan og i Russland. Temaene er menneskerettigheter, flerkulturell forståelse og konflikthåndtering. Drama fungerer som et supplement til ordinær undervisning. Etter 6 timers foredrag og praktiske øvelser på formiddagen, arbeider

elevene med en dramapedagog en eller to timer om kvelden. Gjennom det å spille skuespill, å improvisere og late som om man er "en annen", kan man bli kjent med det felles menneskelige i oss alle og lettere utvikle en forståelse av "de andre". Drama i undervisningen er egnet til å utvikle empati og respekt for andre, noe som er viktig i forhold til å forstå menneskerettighetstanken og alle menneskers likeverd.

"Jeg er en annen"

I ni dager skal 20 ungdommer leve sammen på et grendehus som stort sett består av et digert rom. De snakker 11 forskjellige språk. De har forskjellig religion, kulturbakgrunn og politiske synspunkter. De skal ikke møtes først og fremst for å spille teater. De skal lære om menneskerettigheter. De skal sove her, spise her og de skal undervises her. Når jeg blir forespurt om å være med, er det for å ha én og en halv time med drama hver kveld.

13 av de unge er ungdommer på flukt, de fleste uten foreldre eller familie, de er krigsbarn. Halvparten av disse igjen går og venter på opphold fra den norske

stat, noen vet at de vil bli kastet ut i nær fremtid...

Det er Helsingforskomiteen som arrangerer skolen. 8 timer hver dag skal de 20 unge skoleses i det å ha respekt for forskjellige kulturer og meninger. De skal diskutere homofili, tvangsekteskap, rasisme og innvandringspolitikk. Midt oppi alt dette store voldsomme skal jeg inn i programmet med 90 minutters drama.

Enver Djuliman, undervisningsleder i Helsingforskomiteen, har klare tanker om hva som bør være utgangspunktet. Komiteen har brukt noe de kaller "teater i undervisningen" tidligere med gode resultater. Drama skal brukes som en

sosial oppvarmer, samt en bearbeidelsesmetode i forhold til temaer fra dagtid. Til slutt vil de ha en liten forestilling.

Jeg regner på timene, og ser at to dager forsvinner i oppstart og avslutning. Altså: 12 timer drama med 20 ungdommer, med varierte norskkunnskaper, i et rom fullt av stablede madrasser og personlige eiendeler rundt veggene og der egentlig ingen har valgt drama som fritidsaktivitet på kveldstid. Det er bare meg der utenom elevgruppa, - flere har dype sår etter opplevelser i hjemlandet...

Helsingforskomiteen har fått støtte fra Regional- og Kommunaldepartementet til å organisere menneskerettighetsskoler for flyktningungdom, deriblant enslige mindreårige asylsøkere, og norsk ungdom i 2003. I alt fem skoler skal gjennomføres for 100 ungdommer. Den første pilotskolen er allerede gjennomført på Nesna i Nordland i september. Samarbeidspartner i prosjektet var Moveien Motak ved Tor Einar Høystad og Kristelig videregående skole.

Hvorfor vil jeg så gjøre dette? - Jo, for å bevise, om ikke annet så for meg selv, at akkurat mitt fag, - drama og teater, har det unike ved seg at det sosialiserer gjennom samarbeid, - gjennom det å flytte egne grenser. Samtidig som det er avhengig av disiplin og total konsentrasjon, er det like ofte et totalt kaos hvor stemmer hyler og føtter tramper. Det er et håndverk hvor det finnes muligheter for å skape, det har en estetikk og det kan gi ungdommene applaus. - Mye applaus, for felles innsats, men også bare for dem selv, alene.

Med drama og teater kan jeg ta de unge langt bort fra den virkeligheten de er en del av - skape en fiktiv verden hvor noe helt annet skjer, der man er en helt annen. Noen ganger må vi også ta tak i virkeligheten slik den er, - men det er ikke så farlig, for den er ikke her og nå - vi er i spill. Ingen dør selv om noen dør der vi har sagt at vårt scenerom er. Vi kan legge fra oss vår egen identitet, låne den, eller drømme oss bort. Langt bort, være en annen.

La oss le... (dag 1)

Det finnes ikke noe mer frigjørende enn det å le sammen. I denne gruppa fantes ingen automatisk nøkkel i språklig spøk, her måtte vi finne fysiske øvelser som både ga komiske uttrykk og trygghet. For meg ble nøkkelen å jobbe fysisk. I tillegg til latteren ville vi også automatisk få trygghet. Det å tørre å jobbe med kropp (både egen og andres) er jo vårt store trygghetskonsept, uansett hvilken retning og metode vi velger oss som pedagoger og instruktører.

Jeg startet hele sekvensen med en enkel øvelse jeg kaller for "tre føtter og to hender". Dette er en lagøvelse der tre eller fire personer har et minutt på seg til å løse fysiske oppgaver som: to hoder, seks armer og tre bein" eller "to rygger og en rumpe". Kroppsdelen som nevnes er de eneste som skal berøre gulvet til sammen i gruppa, og man må kommunisere like mye fysisk som muntlig for å komme til en løsning. Den krever også fysisk kontakt og underlige kroppsstillinger. Siste oppgave er "en mage og fem hender", - der eneste mulighet er å bygge tårn av hverandres kropp. Øvelsen vekker også konkurranseinstinktet mellom gruppene (det er jo om å gjøre å løse oppgaven først), samtidig som den vekker mye latter. Det var i alle alle fall min erfaring fra tidligere...

Men med ungdommer fra så mange nasjoner og med forskjellig kulturell bakgrunn er imidlertid ikke dette nødvendigvis et sikkert stikk. Dette med kropp, nærhet og å oppføre seg "ustilig" er trøblete nok for enhver norsk ungdom. Hvordan ville det nå bli med muslimske jenter, gutter fra strengt ortodokse kirkesamfunn, krigsskadde sjeler som ikke stoler på noen og fnisete norsk ungdom som tør mer enn de må?

Det gikk bra! Ungdom er ungdom. De jobbet på spreng for å løse oppgavene. De måtte jobbe fysisk, for språket holdt ikke. De satt på hverandres rygger, hjalp hverandre med å holde balansen, bygde tårn av hverandres kropp og lo - lo

så de ramlet ned igjen og måtte begynne på nytt. Jeg var reddet. Vi var i gang.

Resten av kvelden ble brukt til å lage underlige gangarter, lekende spilløvelser, og enkle mimeoppgaver. Gruppa jobbet konsentrert i korte minutter av gangen, de underligste ting ble skapt og noe ble bare tull. Men to skoletimer fylte seg opp med latter og arbeidsglede. Nervøsiteten ble pulverisert i fnising og store latterutbrudd. Ingenting er farlig når man kan le av det!

Billedteater i babelsk kaos (dag 2 -4)

Men det finnes farlige ting. Det visste de alle noe om. Noen var mer redde og engstelige enn andre, etter ting som hadde skjedd dem i livet.

I arbeid med menneskerettigheter på dagtid ble det framsatt problemstillinger og temaer som de unge var nødt til å forholde seg til. Virkeligheten i en urettferdig verden ble diskutert og satt i fokus. Forelesere fra Helsingforskomiteen jobbet hele tiden med bevisstgjøring av behov, normer og regler. Og hva er nå egentlig en menneskerett - det vil en muslimsk gutt fra Somalia, en kristen jente som er oppvokst med den norske statskirke, en ung gutt med en sterk kommunistisk barnetro og en jente som har rømt fra et kommunistisk regime, kanskje ikke automatisk være enige om.

Mens de på dagtid skulle forholde seg til virkeligheten sammen med sine dyktige forelesere, skulle jeg på kveldstid gjøre virkeligheten til fiksjon.... Jeg fridde til Boal* og et frigjørende teater: "Alle kan spille teater, selv skuespilleren. Teater kan spilles overalt - til og med i teatre". Dette sier han og gir oss et hav av øvelser vi kan bruke for å få "alle" til å spille.

Selv om jeg mente å ha funnet en nøkkel for hvordan jeg kunne jobbe med dem disse dagene, fungerte det ikke helt slik jeg hadde trodd. Da vi møttes den andre dagen, var det en sliten gjeng som skulle arbeide, og mer enn noen gang var den språklige forvirring til stede. Vi hadde heller ikke noen helhetlig felles forståelse av det å jobbe med drama og teater som metode eller uttrykk. Selv om en viss trygghet hadde funnet sin plass gjennom latteren, ble det å konsentrere seg og improvisere innenfor bestemte rammer, utrolig vanskelig for flere av dem.

Vi måtte ha noen felles nøkler som alle visste hva betydde. Jeg bestemte meg for å jobbe med øvelser som hadde fokus på FRYs, STATUS, IMPROVISASJON. Gang på gang stanget jeg hodet i veggen fordi noen ikke skjønnte hva jeg mente. Noen skjønnte ikke hva jeg forklarte språklig, og noen skjønnte ikke vitsen med øvelsen. Hver gang jeg ba om noe, ble det brukt lang tid fordi noen måtte tolke for andre, forklare fysisk og diskutere. Ting tok tid og jeg vaklet kraftig i min tro på teatret som et flerkulturelt møtepunkt, for så å få troen tilbake når endelig øvelsene var forstått. Enkle lekbaserte øvelser fra Boal og meg selv ble brukt før vi klarte å lage vårt felles bildeteater på slutten av kvelden. Temaet var "utestengelse" og "det å ikke forstå".

Slik slet vi i to dager til. Men FRYs! ble vår lille interne spøk gjennom hele kurset. Dette enkle ordet som alle etter hvert skjønnte, ble ropt til alle som var i bevegelse. Og atter en gang kom latteren inn i bildet. Hva er vel mer morsomt enn å rope FRYs! til Kosta akkurat når han balanserer en brødslike med syltetøy oppå et glass jus mens han prøver å flytte en stol. Det blir en fornøyet statue.

Hvem er jeg? Nøytral? (dag 5-6)

Rollebeskyttelse ble for meg viktigere enn noen gang i arbeidet med disse ungdommene. Det å kunne gi fra seg en mening eller historie uten å være seg selv, ble en sentral del av kurset. Det var flere grunner til dette. Jeg ville prøve å formidle at man kan se ting fra flere sider gjennom å gi dem andre roller enn de selv bar til daglig. Når vi jobbet med rollene på den måten, kom vi jo nært opp til virkeligheten selv om vi skiftet roller og var i spill. Dette var fruktbart både for temavinklingen, og for "skuespilleren". Men jeg ville også forlate virkeligheten med rollefigurer som levde i historier langt unna dagliglivet. Det å være en annen, legge bort seg selv og utføre handlinger som aldri kunne vært gjort i virkeligheten - er utrolig frigjørende. Mange av øvelsene som etter hvert dukket opp ble derfor øvelser der vi forlot temaarbeidet fra dagens seminar og dro inn i andre fortellinger. Ungdommene trengte også fri fra seg selv.

Den femte dagen ble mine "nøytralmasker" med meg til skolen. Jeg plukket ut fire gutter med veldig forskjellig bakgrunn og hudfarge, ga dem hver sin nøytrale maske, og instruerte dem gjennom "Oppvåkningen". "Oppvåkningen" er en nydelig øvelse hvor den som bærer masken våkner for første gang. "Den nøytrale" oppdager seg selv, prøver å gå, forviller seg inn i et tåkeland, ser havet og beslutter seg for å kaste en stein uti det. Alt dette for første gang i sitt liv. Øvelsen krever konsentrasjon og tilstedeværelse fra den som har masken på, men også fra de som ser på. Så vår er den, at dersom noen begynner å prate, eller får et hosteanfall, blir illusjonen brutt.

Fire gutter la seg ned for å våkne for første gang. Det var dyp konsentrasjon i hele rommet. Det var underlig å se

disse fire forskjellige guttene i like masker, – merkelig at fire så forskjellige personligheter jobbet så konsentrert med det samme. Da siste stein var kastet, kom den store applausen! Flere ville prøve. Og alle sa det samme etterpå: "Det var deilig å være nøytral, det var deilig å våkne for første gang uten en historie å fortelle". Så slitne var de alle av hele tiden å jobbe med sin egen historie, og ikke minst alltid være stemplet som et eller annet i det norske samfunn: "der går en flyktning", "der går en utlending".

Vi bestemte oss for å gjøre en øvelse der alle skiftet roller. Hver enkelt skulle skrive ned en replikk som andre skulle lese opp. Vi kalte øvelsen "Hvem er Jeg". På hver av de 20 lappene sto det skrevet en personlig beskrivelse av eget liv på maks fem setninger. Vi la alle lappene på et bord og så skulle hver enkelt få trekke seg en ny historie. Lappens innhold skulle bli presentert som om det var ens egen.

Det ble en nydelig opplesningsstund.

"Jeg er en gutt og jeg er 18 år, jeg kommer fra et land med mye olje, jeg elsker å spille biljard"

"Jeg er en flott, søt jente som elsker å spise is og hater fotball. - En dag skal jeg bli verdensberømt operasangerinne, det er min drøm."

"Jeg er en gutt fra utlandet, jeg er 17 år og bor på asylmottak. Jeg liker å bo i Norge, helst resten av mitt liv, men jeg har ikke fått noe svar på min søknad. Jeg håper på svar snart!! Jeg håper på å bli elektriker."

"Jeg er redd for mørket. Jeg liker å skremme folk. Jeg er fra et annet land. Min far er skummel."

"Jeg er 18 år – og har ingen familie."

"Jeg er et menneske fra USA, nå bor jeg i Norge. Jeg bor i et hus ved havet. I huset har jeg et rom som befinner seg i 2 etasje. Dessverre bor min bror på samme rom. Han snorker om natta."

Så forskjellig fokus har man når man skal fortelle om seg selv. 20 fortellinger ble fortalt, eller lest opp, i fullt alvor. Og gruppen var helt stille, bare litt stille tolkearbeid når det var helt nødvendig. Alle ville se hvordan andre presenterte deres egen lille historie. "Denne øvelsen skal vi ha med på vår visning", sa Fatima når opplesningsstunden var over, "- så kan de få se hvem vi er!" Alle var enige.

Da jeg dro hjem om kvelden den sjettede dagen dukket Saddam Hussein opp. Omar fra Iran hadde kjøpt en komisk gummimaske med Saddam Husseins ansikt. Nå ble figuren latterliggjort i fullt mon. Jeg så at også han hadde lært noe teaterfaglig i alt kaoset jeg følte hadde rådet disse dagene. Det var stor stemning, og flere ville gjøre Saddam parodier. Tarik fra Tsjetsjenia og Reof fra Palestina gikk rundt med nøytralmaskene på hodet og

Mail fra Charlotte , til Helsingforskomiteen, etter avsluttet menneskerettighetsskole.

"Hei!

Hvordan går det med deg? Takk for det du skrev på det arket jeg fikk fra Helsingforskomiteen. Det var kjempekoselig at du husket hvem jeg var.

Jeg har det bare bra. Det har skjedd en del med de som var på menneskerettighetsskolen. Omar er flyttet til Oslo. Masoud har fått positiv, og er flyttet sørover. Aleksey og Kosta fikk negativ, og er nå i Sverige der de har det bra. (Fatima og Kosta er enda sammen) Tarik og Adam har fått positiv, og har nå søkt på kommune, men de vet enda ikke om de må flytte lagt vekk. Bekim og Hussein har jeg mistet kontakten med, så jeg vet ikke hvordan de har det. Ellers tror jeg ikke det har skjedd noe. Forresten så har så vidt jeg vet alle på Nesna det bra.

Etter at jeg fikk være med på mrrskolen (noe som var veldig flaks for meg, ettersom at jeg egentlig var ett år for ung) har jeg lært utrolig mye! Jeg har også begynt å tenke på hva jeg skal jobbe som senere. Det jeg har mest lyst til (foruten det å bli forfatter) er å jobbe i en organisasjon som f.eks. Helsingforskomiteen eller Amnesty international. Det høres så bra ut å få jobbe et sted der man hjelpe folk og virkelig gjøre en forskjell. Liker du jobben? Hva gjør dere egentlig til vanlig? Er det mye papirarbeid? Jeg beklager hvis jeg stiller for mange spørsmål.

Jeg håper på svar:)

Klem fra Charlotte B. Molvik"

ville ikke riktig gi dem fra seg. Lora fra Somalia ville også gjerne prøve...

Jeg lot nøytralmaskene være igjen da jeg dro.

Applaus (dag 7 -9)

Den syvende dagen kom fire lyskastere og skapte "det magiske rommet" blant madrasser, skitent tøy og papirer. Det var nødvendig. Skulle jeg holde på gruppa lenger, var det på tide med litt "hokuspokus", ikke minst for de guttene som strevde med å holde fokus når drama var på timeplanen. En liten guttegjeng holdt på å melde seg ut, og de måtte inn igjen. Teknikk.

"Versågod; her er fire lyskastere, cd-spiller, noen tepper, et kamera. Skap noe med dette".

Det var deilig. Seks ungdommer som begynte å få sterk prestasjonsangst fordi noe skulle framføres, valgte seg en ny arena å sette energien sin inn på.

En annen gruppe begynte å "øve". Noen dramaøvelser var blitt plukket ut for å bli satt sammen til et nytt konsept. Samtidig ble det på frivillig basis skrevet et dikt og en sangtekst som to av deltagerne ville framføre selv. Musikk lærer Snorre Sivertsen fra høgskolen i Nesna var så grei at han kom innom huset for å sette musikk til tekstene, og fikk i samme slengen i oppgave å lære en av guttene å akkompagnere på gitar.

Vi jobbet med "produksjon" – og det var en slik stemning som alltid råder når folk arbeider i et verksted der man skaper. I to dager jobbet vi med noe som skulle bli en 15 minutters visning. Billedteater, maskearbeid, egenproduserte tekster og musikk ble satt sammen. Og etter masse beskjeder og forklaringer klarte vi også å gjøre et par gjennomganger, uten stopp og diskusjoner. Det var ikke så enkelt. Enda flere begreper duk-

ket opp som forvirrende elementer. "Hva er øve?", "hvorfor må vi det?", "hva betyr forestilling?", "må vi øve det samme hver gang eller kan vi variere?". Dag ni ble det gjennomført noe vi kan kalle en Generalprøve.

Så var vi klare for bygda! Folk fra Nesna og omegn skulle møte oss og se hva vi hadde å presentere. Vår lille visning var en del av et helhetlig program som Helsingforskomiteen sto for. Invitasjonen til bygdefolket var også for å åpne øynene i lokalsamfunnet for dette lille grendehuset der ungdommene hadde skapt og levde i sitt eget flerkulturelle samfunn.

Menneskerettighetsskolen hadde gjennom ni dager klart å forme en kollektiv menneskerettighetstanke som skulle være til hjelp for flerkulturell forståelse og fredelig konfliktbehandling. På visningen, under drama-arbeidet, var vi imidlertid fremdeles hos hvert enkelt individ, - der den første tanken alltid må starte. Etter å ha jobbet med metoder som ofte tok utgangspunkt i "jeg er en annen", og spørsmålet "hvem er jeg?" ble visningen avsluttet med "jeg er: ...". Alle ville opp på scenen for å fortelle den lille historien som egentlig hørte til en annen, men som nå var blitt en del av dem selv. Deres publikum ga dem sterk applaus! Og 20 ungdommer sto med en deilig selvfølelse og et lykkelig smil oppe på scenen. De var blitt sett alle sammen.

Den aller siste dagen var satt av til evaluering og avreise. Alle hadde opplevd disse kveldstimerne som en positiv aktivitet, selv om det for noen periodevis hadde vært strevsomt. I en sammenheng der flere ting skulle inn på få arbeidstimer (sosialisering, temaarbeid og visning) hadde jeg altså kommet i land med noe som de opplevde som lystbetont og egenutviklende. Det er godt å være en annen samtidig som man setter seg selv i fokus. Også til slutt, få Applaus for begge deler!

Stolac-prosjektet

Helsingforskomiteen skal i 2003, i samarbeid med International Forum Bosnia og Den bosniske Helsingforskomité, rette søkelyset på de massive kulturødeleggelsene som fant sted i Stolac-området i Hercegovina under krigen (1992-1995). Siden 1999 har komiteén arbeidet med å kartlegge disse ødeleggelsene. Målsettingen er å få et mer oversiktlig bilde av omfanget og belyse ødeleggelsene ut fra et menneskerettslig perspektiv.

Med utgangspunkt i eksempelet fra Stolac skal det organiseres to konferanser, én i Sarajevo og én i Oslo. Konferansene skal belyse de systematiske ødeleggelsene av kulturarven også som brudd på internasjonal rett. Både nasjonale og internasjonale institusjoner må bidra til at dette temaet blir satt på dagsorden i det tidligere Jugoslavia.

- Dokumentasjonen og presentasjonen skal bidra til forsoning og gjenoppbygging
- Arbeidet skal spilles inn i de nasjonale prosesser som pågår for å bedre vernet av kulturminnene
- Relevante bosniske institusjoner og organisasjoner som arbeider med problemstillingen skal støttes.

I et mer langsiktig perspektiv er det en målsetting å spille inn i prosesser internasjonalt for å bidra til å utvikle mer effektive mekanismer for å verne kulturarven i konflikt- og krigssituasjoner.

Balkans ødelagte kulturarv

Tekst: Enver Djuliman

Rettsoppgjør etter grove brudd på menneskerettighetene etter krigen på Balkan har for lengst startet, med blant andre Milosevic på tiltalebenken foran tribunalet for krigsforbrytelser i det tidligere Jugoslavia i Haag. De grusomme og massive brudd på menneskerettighetene, og da spesielt retten til liv, har i med rette i tiden etter krigen overskygget alle andre hendelser. Imidlertid er det nå på tide å belyse andre typer forbrytelser som også pågikk i stor målestokk: nemlig de systematiske og omfattende ødeleggelsene av den historiske kulturarven.

I den sørlige delen av Bosnia-Hercegovina ligger området Stolac. Før krigen i Bosnia (1992-1995) var Stolac særdeles rikt på muslimske, kristne og før-kristne kulturminnesmerker og var under vurdering av UNESCO for innlemming på listen over verneverdige kulturminnesmerker. Under krigen ble disse kulturminnene i Stolac, i likhet med kulturminner så mange andre steder i det tidligere Jugoslavia, gjenstand for enorme ødeleggelser. Stolac er et eksempel på at den etniske rensingen som pågikk under krigen, også ble fulgt av en systematisk ødeleggelse av historiske minnesmerker.

"Kulturarven" er de synlige og konkrete uttrykk for menneskers og gruppers identitet og egenart. Storslåtte religiøse byggverk, minnesmerker og andre bygg og installasjoner med en særlig kulturell tilknytning, er eksempler på en arv som bærer menneskenes fotavtrykk gjennom mange århundreder i seg. Fjerner man slike historiske minnesmerker, fjerner man også menneskenes synlige tilknytning til et sted og område. Derfor kan man ofte se at en systematisk ødeleggelse av gruppers kulturarv, er en del av en bevisst politikk som drives parallelt med og i kjølevannet av grove brudd på menneskerettighetene i kriger med en sterk etnisk komponent.

Det bosniske samfunn er nå i ferd med å starte et gjenoppretingsarbeid knyttet til ødeleggelsene av kulturminner. Mange steder har mennesker begynt å bygge opp igjen ødelagte bygg. Men dette er ikke ukontroversielt og det finnes sterke motkrefter. Ikke alle ønsker et flerkulturelt Bosnia-Hercegovina der alle folkegruppens historiske egenart, minnesmerker og kulturkjenetegn skal respekteres og tas vare på. Tragiske eksempler på hvor vanskelig slike prosjekter er, er de ytterliggående gruppers nylige forsøk på å hindre gjenoppbygging av moskeer i Banja Luka,

Trebinje og Stolac. Hendelsene førte til at flere personer ble drept og såret.

På tross av vanskelighetene, er det mange årsaker til at dette arbeidet bør prioriteres. Økt oppmerksomhet omkring kulturarvens ødeleggelse er viktig i et forsoningsperspektiv. - Hvordan vi kan stole på hverandre igjen hvis vi ikke innrømmer det vi har gjort mot hverandre? spurte en serbisk jente meg for et år siden. Og hun har et viktig poeng. Innrømmelser er en viktig forutsetning for å bygge opp igjen tillit mellom forskjellige etniske grupper. Oppmerksomheten om ødelagte kulturminner, kan bidra til ansvarliggjøring og at mennesker tar stilling til det som har skjedd.

For at flyktninger og internt fordrevne skal vende tilbake til sine hjemsteder, kan restaurering og oppbygging av kulturbærende bygninger og minnesmerker, bli et tungtveiende moment. Dersom ødelagt kulturarv ikke restaureres eller bygges opp igjen, vil ruinene kunne forbli "åpne sår" i samfunnet som vil vitne om krigens urett, men ikke minst fredens vanskelige forsoning.

Rester av en moské i Bosnia-Hercegovina.

Foto: Enver Djuliman

Tyrkia hva nå?

Tekst: Ole Benny Lilleås Foto: Gunnar M. Karlsen

Hele den etablerte politiske eliten i Tyrkia ble feid på dør etter Parlamentsvalget 3 november. Det islamskinspirerte Rettferdighets- og velferdspartiet (AKP) ble den klare vinneren og for første gang på 15 år har Tyrkia fått en ettpartiregjering. Mange kommentatorer uttrykker håp om at dette vil gi den nye regjeringen styringsdyktighet i forhold til de mange nasjonale og internasjonale utfordringene som landet står overfor. Dette gjelder ikke minst spørsmålet om medlemskap i EU, som EU forhåpentligvis vil fortsette å bruke som en brekkstang mot Tyrkia for å forbedre menneskerettighetssituasjonen i landet.

Krise

Statsminister Bulent Ecevit's sykdom og den gradvise forvitringen av hans koalisjonsregjering var den direkte foranledningen til valget, men hadde også å gjøre med en dypere politisk og økonomisk krise. I fjor skrumpet Tyrkias økonomi med om lag 10%. Ecevit's handlingslammede regjering ble nødt til å skrive ut nyvalg, men opplevde et politisk jordskjelv.

Alle partiene som var representert fram mot valget falt ut. Politiske tungvektene som Bülent Ecevit og Turgut Özal, som har dominert tyrkisk politikk i desennier gikk av som partiledere etter valgnederlagene. Årsaken til at valgtaperne helt falt ut av parlamentet

har sammenheng med valgordningen. En sperregrense på hele ti prosent medførte at heller ikke Tansu Cillers "Sanne veis parti" ble representert, til tross for at partiet fikk 9,5 prosent av stemmene. På grunn av den høye sperrefristen ble 45 prosent av stemmene "bortkastet". Valgets klare vinner ble Det islamskinspirerte Rettferdighets- og velferdspartiets (AKP).

Valgvinneren og internasjonale utfordringer

Enhver tyrkisk regjering har tre store internasjonale utfordringer, og dette gjelder også den nye. Det dreier seg om 1) medlemskap i EU, 2) NATO-tilknytningen og en mulig krig mot Irak og 3) tiltak fra Det internasjonale

nale pengefondet (IMF) for støtte til økonomisk stabilitet. EU har vært den viktigste pådriver for menneskerettighetsforbedringer i Tyrkia og som følge av et vedvarende press vedtok det forrige parlamentet en rekke lovendringer. Disse var steg i riktig retning, men for EU likevel utilstrekkelig for å bli godtatt som søkerland.

AKP omtaler seg selv som et konservativt, sekulært parti og sammenligner seg med vestlige kristelig-konservative partier. En av partiets mest populære valgkampsaker var forslaget om å oppheve forbudet mot slør i offentlige bygninger, inkludert skoler. Forbudet har hittil blitt håndhevet strengt, slik at kvinner med slør har blitt nektet adgang til skoler og universiteter. Forbudet har vært kritisert som brudd på religionsfriheten. I sin tiltredelsestale refererte ikke den nyutnevnte statsminister Abudallah Gül til denne saken, men forsikret på et generelt grunnlag at regjeringen ønsker religionsfrihet i en sekulær stat.

Både i sin tiltredelsestale og i ulike medier har AKP sendt tydelige signaler til EU om at landet ønsker medlemskap raskest mulig, og at myndighetene vil strekke seg langt for å forbedre menneskerettighetssituasjonen. Sett fra et menneskerettighetsperspektiv er det viktig å følge utviklingen i Tyrkia nøye og også legge press på EU slik at organisasjonen holder døren på gløtt for Tyrkia og gir myndighetene motivasjon til forbedringer. Belønning må imidlertid ikke gis før faktiske forbedringer er oppnådd. Med andre ord: EU bør verken gå for fort eller for sakte i spørsmålet om medlemskap.

Den nye regjeringen har også sendt positive signaler til sin nære allierte USA, ikke minst ved å godta amerikansk bruk av tyrkiske militærbaser ved et eventuelt FN-godkjent angrep på Irak. USAs viseforsvarsminister Paul Wolfowitz gikk den samme dagen dette skjedde, ut med en anbefaling til europeiske land om å sette fart på Tyrkias EU-tilknytning.

Det militære

Det mektige tyrkiske militæret har tradisjonelt oppfattet seg selv som vokter av en sekulær, vestvendt stat og har gjentatte ganger intervenert i landets politiske liv. På denne måten ble en regjering utgått av AKPs forgjengere i 1997, presset fra makten. De militære vurderer den lavprofilerte støtten til USAs eventuelle krigføring i Irak med svært blandede følelser. De frykter at en krig i Irak kan endre statusen til de selvstyrte kurderdominerte områdene i nord-Irak, noe som kan også gjenåpne spørsmålet om kurdernes tilhørighet til Tyrkia.

Et nytt militærkupp regnes ikke som sannsynlig, og vil dessuten utsette EU-medlemskap i svært lang tid. Det skal imidlertid bli interessant å følge hvordan de nye makthaverne forholder seg til de militære.

Kurderne i Tyrkia

Rundt tolv av til sammen seksti millioner mennesker i Tyrkia er kurdere. Da borgerkrigen mellom myndigheter, landsbymilitis og Det kurdiske arbeiderpartiet (PKK) endte i 1999, var store deler av den kurdiske landsbybefolkningen fordrevet til andre steder i landet, ikke minst til storbyene. Tyrkiske myndigheter har i liten grad lagt til rette for at flyktningene og de fordrevne kan få returnere.

Etter at PKK avsluttet sine militære operasjoner, har den kurdiske elite søkt makt gjennom politiske deltakelse og valg. Gjennom partiet HADEP har man sikret politisk makt i en rekke byer og provinser. I forbindelse med årets parlamentsvalg inngikk HADEP en allianse med endel tyrkiske venstrepartier under navnet DEHAP. Partiet fikk stor oppslutning i det østlige og sørøstlige Tyrkia. 6,2 prosent oppslutning på landsbasis var likevel ikke nok til å sikre partiet plass i parlamentet. Det står imidlertid klart at ikke alle kurdere foretrekker DEHAP, ikke minst må mange ha stemt på valgvinger AKP.

De kurdiske områdene

Tekst: Ole Benny Lilleås

Helsingforskomiteen, i samarbeid med Det norske Råd for Kurdernes Rettigheter, observerte valget i de sørøstlige provinsene Mardin og Diyarbakir, som begge er provinser med kurdisk flertall. Observatørene slo fast at Tyrkia ennå har en lang vei å gå i forhold til internasjonale demokratiske standarder for valg. Nedenfor forteller Ole Benny Lilleås fra Helsingforskomiteen om hvordan han og de andre observatørene opplevde gjennomføringen.

- Vårt utgangspunkt var de svært kritikkverdige forholdene som ble rapportert fra det forrige parlamentsvalget i 1999 da de kurdiske partiene ble hindret i sin valgkamp, kampanjekontorer ble stengt og valgplakater fjernet. I år hadde de fleste partiene og kandidatene fått drive valgkamp relativt fritt, selv om arrestasjoner og reiserestriksjoner hadde forekommet. Dette fikk vi selv erfare gjennom å snakke med en kurdiske uavhengig kandidat som ble arrestert fordi han snakket kurdisk på et velgermøte.

- Det var imidlertid andre alvorlige problemer ved gjennomføringen, noe andre observatører også rapporterte om. Problemene finnes i hovedsak på landsbygda og har blant annet rot i den halvføydale økonomiske og administrative strukturen man finner i disse områdene i Øst- og Sørøst-Tyrkia.

- Landsbyene er delt opp i mindre administrative enheter helt ned til 150 innbyggere. Under valget stemmer de administrative enhetene i ulike stemmeurner. I et og samme valglokale kan man derfor finne et forskjellig antall urner med hver sin geografisk definerte velgerliste. Dette gir muligheter for innsyn i hvordan lokalsamfunnene stemmer og skaper rom for trusler, korrupsjon og forventningspress mot landsbyledere fra de militære, fra politiet, bevæpnet landsbymilits og politiske partier. Det er heller ikke uvanlig å true områder som stemmer på "galt" parti med konsekvenser for vann- eller elektrisitetsforsyning, investeringer, arbeidsplasser, veier eller andre offentlige goder. Tradisjonen for individuell og hemmelig stemmegivning på den kurdiske landsbygda er ikke tilstrekkelig sterk.

- Vi besøkte landsbyer der store velgergrupper påstod at de var stengt ute fra valglokalene, og steder der det ble hevdet at man måtte stemme etter instruksjon eller rett og slett at noen hadde stemt på vegne av hele landsbyen. Vi snakket også med personalet i valglokalet og militære på de aktuelle stedene. De som forsøkte å melde fra om valgjuks ble flere steder utsatt for trusler og vold. Mønstrer av opplysninger som framkom, samt tekniske funn i valglokalene, tilsier at mange av beskyldningene var sannsynlige. Flere partiobservatører måtte

på sykehus med tydelige skader som fortalte at de hadde blitt jaget ut av fra valglokalene med vold.

- Jeg reiste selv i følge med Serdar Kilicarlan, en ung mann fra den tyrkiske Menneskerettighetsforeningens lokale kontor i Mardin til landsbyen Dikmen. Vi hadde fått rapporter om en rekke uregelmessigheter ved det sentrale valglokalet i landsbyen og skulle dit for å observere. En mobb på 30-40 personer oppsøkte Serdar og spurte ham i en aggressiv tone om hva han gjorde der og hvorfor han hadde tatt med "disse utlendingene dit?" De besvarte selv spørsmålene ved å hevde at dette var deres landsby, deres Tyrkia og deres valg! Deretter ble Serdar angrepet av mengden. De militære som var til stede grep inn, men på et altfor sent tidspunkt. Vi to norske observatører ble holdt tilbake av noen andre militære, slik at vi ikke fikk sett alle detaljer i episoden. Serdar fikk flere skader i hodet og var ille tilredt etterpå.

Det kan vanskelig argumenteres for at disse uregelmessighetene i deler av landsbygda i Sørøst-Tyrkia på noen avgjørende måte har påvirket parlamentets sammensetning i 2002, men det er samtidig klart at en slik praksis ikke kan fortsette i et land med demokratiske aspirasjoner. Det hindrer retur av flyktninger og er ødeleggende for Tyrkias nødvendige prosjekt med å få kurdere til å føle seg som likeverdige statsborgere.

En lokal valgobservatør, Serdar Kilicarlan, ble utsatt for vold under valgobservasjonen.

Rapporter 2002

Menneskerettigheter i klemme: Kampen mot terrorisme og dens konsekvenser

I samarbeid med det norske Menneskerettighetshuset

Menneskerettighetshuset arrangerte i mars 2002 et seminar med ovennevnte tittel, med fokus på menneskerettighetene i kjølvannet av terrorhandlingene i USA i 2001. Rapporten fra seminaret inneholder bidrag fra blant andre Tore Bjørgo (NUPI), Nils Butenschøn (Institutt for menneskerettigheter), Espen Barth Eide (NUPI), Nora Sveaas (ISHHR), Nils Morten Udgaard (Aftenposten) og Bjørn Engesland og Gunnar M. Karlsen, begge Helsingforskomiteen

Overføringen av tsjetsjenske asylsøkere fra Norge til Hellas i henhold til Dublinkonvensjonen

I samarbeid med Norsk Organisasjon for Asylsøkere (NOAS)

I forbindelse med at norske myndigheter har overført tsjetsjenske asylsøkere fra Norge til Hellas i henhold til Dublinkonvensjonen, reiste representanter fra Den norske Helsingforskomité og NAOS til Hellas i juni 2002. Formålet med reisen var å undersøke situasjonen for de tsjetsjenske asylsøkerne etter at de ble sendt ut av Norge. Rapporten viser at asylsøkerne lever under svært vanskelige forhold i Hellas.

Maintaining the Democratic Ghetto: The Persecution of Civil Society in Belarus

"Civil society is allowed to exist in Belarus, as long as it keeps to itself. But if we disturb the equilibrium by reaching out to the public, we are immediately punished by the authorities. We are tolerated only as long we stay within the boundaries of the "democratic ghetto", sier Aleksandr Milinkievich, leder av det "Regionale Senter for Sivile samfunn" i Grodno i Hviterusland. Rapporten, som er basert på en reise

Helsingforskomiteen gjorde til Hviterusland i mai 2002, omhandler konsekvensene for uavhengige organisasjoner og medier etter at Lukasjenko fikk en ny presidentperiode.

Prosecuting Genocide in Rwanda The Gacacha System and the International Criminal tribunal for Rwanda

Helsingforskomiteen har siden begynnelsen av 1990-tallet arbeidet aktivt for å støtte opp under prosesser for å sikre nasjonale og internasjonale rettsoppgjør samt forsoning, etter krigsforbrytelser og forbrytelser mot menneskeheten. Komiteen har hatt et særlig fokus på det tidligere Jugoslavia og prosessen omkring etableringen av den permanente internasjonale straffedomstolen. Denne rapporten omhandler rettsoppgjøret og forsoningsprosessen etter folkemordet i Rwanda i 1994 og er skrevet blant annet på bakgrunn av en reise som Helsingforskomiteen gjorde til Rwanda og Tanzania i februar 2002.

The Ethnic War: Persecution of Chechens in the Russian Federation

Rapporten er skrevet etter en reise til Moskva og Ingusjetia i november 2002. Formålet var å få oppdatert førstehåndsinformasjon om situasjonen i krigsområdene i Tsjetsjenia, forholdene for flyktningene i Ingusjetia, samt å vurdere situasjonen for tsjetsjenere generelt i den Russiske Føderasjon. Rapportens hovedkonklusjon er at situasjonen for tsjetsjenere, både innenfor og utenfor Tsjetsjenia er forverret etter gisselaksjonen i Dubrovka-teateret i Moskva i slutten av oktober, 2002.

Rapportene kan kjøpes ved henvendelse til sekretariatet: hjorth@nhc.no. De er også tilgjengelig på Helsingforskomiteens hjemmeside: www.nhc.no

BØKER 2002:

Menneskerettigheter, - en innføring
– NY REVIDERT
UTGAVE!

Humanist forlag 2002 K. Bergem, G. Karlsen, B. Slydal (red) 200 s. Kr. 238,00

Boken beskriver ulike typer menneskerettigheter, deres historiske bakgrunn og de mellomstatlige organisasjonene som overvåker dem. Boken diskuterer også aktuelle problemstillinger og er full av eksempler, fra bruken av glattceller i Norge til internasjonale saker som Kosovo-krisen, bombingene av Irak og terrorangrepene i New York 11 september 2001.

For skolen: anbefales til det nye faget "Menneskerettigheter" i den videregående skole samt andre samfunnsfag og voksenopplæring.

Lesebok for levende, tekster - tanker - harde fakta

Cappelen forlag 2002. Lillian Hjorth og Vigdis Hjorth. Støttet av Den norske Helsingforskomité. Kr. 299,-

Årets viktigste bok for alle unge som vil "tenke sjæl og mene" i 2002, og et uvurderlig utgangspunkt for samtale og diskusjon rundt Verdenserklæringen om menneskerettighetene. En bok til å bli klok av! Boken er delt i en skjønnlitterær del og en faktadel med henvisninger til Verdenserklæringen om menneskerettighetene.

For skolen: anbefales til "Menneskerettigheter" det nye faget i den videregående skolen: andre samfunnsfag, norsk og i voksenopplæringen.

*Å leve er ikke nok
solskinn, frihet og en lille blomst
må man have*

H. C. Andersen (1805 – 1875)

www.nhc.no

Den norske Helsingforskomité stiftet i 1977

Den norske Helsingforskomité's virksomhet tar utgangspunkt i Helsingforserklæringen som ble undertegnet av 35 europeiske og nord-amerikanske stater på konferansen om sikkerhet og samarbeid i Europa (KSSE) i 1975. I erklæringen blir det slått fast at respekten for menneskerettighetene er en vesentlig faktor for den fred som er nødvendig for å sikre utviklingen av vennskap mellom statene.

Formål

Helsingforskomiteen arbeider for at menneskerettighetene skal respekteres og omsettes i praktisk handling. Komiteen skal ha oppmerksomhet rettet mot alle deltakerland i Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa (OSSE, tidl. KSSE), dvs. stater i Europa, Sentral-Asia og Nord-Amerika. Komiteen skal ikke ta hensyn til statenes plassering i blokker, ideologier eller politiske systemer, men konsentrere seg om brudd på Helsingforserklæringen og senere OSSE-dokumenters bestemmelser.

Virkemidler

- Overvåking og rapportering av menneskerettighetssituasjonen
  - Valgobservasjon
- Støtte til uavhengige organisasjoner og medier i Sentral- og Øst- Europa
  - Menneskerettighetsundervisning og informasjonsvirksomhet

MENNESKERETTIGHETSMAGASINET

Menneskerettighetshuset, Urtegata 50, 0187 Oslo

Tel: (+ 47) 23 30 11 00 - Fax: (+ 47) 23 30 11 01 - Bankgiro: 5001 06 26061 - Postgiro: 0807 228 1897

Org.nr.: 959 196 451 - E-mail: nhc@nhc.no - Hjemmeside: www.nhc.no